

PALLA MÁRIA

Írók határok nélkül: bepillantás a kanadai magyar irodalomba

Ezeröttszáznyolcvanhárom. A feljegyzések tanúsága szerint ebben az évben lépett az észak-amerikai kontinensre, azon belül is a mai Kanadához tartozó Új-Fundland tartomány földjére St. John's kikötőjében az első magyar. Budai Parmenius István írástudó ember volt, ebben az időben éppen Oxfordban tanult, így kerülhetett be tudós költőként krónikásnak Sir Humphrey Gilbert expedíciójába; Gilbert ennek az útjának a során vette birtokba az észak-atlanti partvidéket I. Erzsébet angol királynő nevében, megkezdve ezzel a térség brit gyarmatosítását. Budai Parmenius István latin nyelvű írásai, melyek az utazás körülményeit és Új-Fundland természeti viszonyait taglalják, végül úgy válhattak ismertté az érdeklődők előtt, hogy az expedíció egyetlen, Angliába szerencsésen visszatért hajóján voltak, szerzőjükkel elmentében, aki hajótörést szenvedett a Sable-szigetnél és a tengerbe veszett.¹

A kanadai magyar emigráció hullámai és a nyelvi kommunikáció

Magyarok nagyobb csoportjának Kanadába érkezéig további háromszáz évnek kellett eltelnie, és még ennél is hosszabb idő múltán születtek meg első, valódi irodalmi értékkel bíró alkotásaik. Az első magyar telepes-kolóniák 1885-től kezdődően jöttek létre Kanada középnyugati részén, a préri tartományokban.² Az olyan helynevek, mint Esterhazy, Kaposvar, Becker vagy Otthon a mai napig őrzik ezeknek a földműveseknek az egykori jelenlétét.³

A kanadai magyar bevándorlás második hulláma az I. világháborút követően indult el, melynek nyomán a magyarok elkezdték benépesíteni nemcsak a préri, de Kanada középső területeinek városait is. A nagy gazdasági világválság hatására az 1930-as években a folyamat leállt ugyan, de a II. világháborút, majd az 1947-es hírhedt „kékcédulás választásokat” követően újra nagyobb létszámban érkeztek a hazai demokratikus változások ellehetetlenülése és a kommunista térnyerés miatt reményt vesztett magyarok, főleg a kismizett felső- és középosztályból.

¹ QUINN, David B, *Budai Parmenius István: az első magyar utazó Észak-Amerikában*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1974., 78. évf., 2. füzet, 203–210.

² Innen az erre az időszakra utaló „Saskatchewan-korszak” elnevezés, lévén, hogy Saskatchewan az egyike Kanada három préri tartományának, ahol a magyarok a legnagyobb számban jutottak földhöz, miután az Egyesült Államokban megszigorították a bevándorlásra vonatkozó rendelkezéseket (DREISZIGER, N. F. et al., *Struggle and Hope: The Hungarian-Canadian Experience*, McClelland and Stewart, 1982, 1.).

³ VIDA Andrea, *Magyar emigránsok a 30-as években: Kanada = A háború árnyékában: Az 1930-as évek Magyarországa*. Szerk. KOKAS Károly. Szegedi Egyetemi Könyvtár, 1998–99. www.bibl.u-szeged.hu/ha/emigracio/kanada.html (Utoljára megtekintve: 2017. 08. 17.)

A legnagyobb számú menekültet Kanada az 1956-os levett forradalom után fogadta be Magyarországról: mintegy 37 ezer, főként fiatal magyar bevándorlót, köztük mintegy három ezer diákot. Ők voltak azok, akik a kanadai tudományos és kulturális életbe jelentős mértékben bekapcsolódtak és számos komoly, irodalmi mércével mérhető művel gazdagították a helyi és az egyetemes magyarság kultúráját.

1987 és 1994 között pedig a határon túli területekről menekült Kanadába számos magyar, ki a romániai Ceausescu-diktatúra, ki pedig a balkáni háború vérengzései elől. A magyarországi rendszerváltozás, a romániai diktatúra megdöntése és a balkáni béke helyreállítása óta jelentős magyar bevándorlási hullámról immár nem beszélhetünk Kanadában. A kétezres évek elején körülbelül 300 ezren vallották magukat magyar felmenők leszármazottainak; ezek közül minden második Kanada középső részén, nagyrészt városokban él, de a teljes kanadai magyar lakosságnak csak az egynegyede beszéli a magyart anyanyelveként.⁴

Ez annyiban nem meglepő, hogy napjainkra már sok másod- illetve harmadgenerációs magyar bevándorló él Kanadában, akik szüleiknél, nagyszüleiknél sokkal jobban beolvadnak a befogadó ország kultúrájába, nem kis részben azért, mert az ő anyanyelvük már az angol vagy a francia. Magyar identitásuk megőrzését azonban több tényező is segíti: 1988 óta Kanadában törvény rendelkezik az ország multikulturális jellegéről,⁵ amely értéknek ismeri el az etnikai sokszínűséget és bátorítja a bevándorlók öröklött kultúrájának megőrzését, a különböző nemzetiségi háttérű közösségek békés egymás mellett élését. Ebben a folyamatban rendkívül fontos eszköz az etnikai csoportok anyanyelvének ápolása. Ezt a célt is szolgálja a kanadai magyarok esetében az óhaza egy új keletű programja, a 2013-ban útjára indított Kőrösi Csoma Program is, így a magyar nyelv életben tartása két irányból is megerősítést nyer. Hogy mindez mennyiben eredményez magyar nyelvű irodalmi életet is Kanadában, az már egy másik kérdés.

A nyelvi kommunikáció ügye mindig is központi helyet foglalt el a kanadai magyarság életében, hiszen kétségtelenül könnyebben boldogultak azok, akik jól tudtak angolul vagy franciául, vagyis az ország két hivatalos nyelvének valamelyikén. De míg az otthonon kívüli világban a gyakorlati problémák megoldása során egyértelműen a két idegen nyelv valamelyikén kellett kommunikálni, az már egyéni döntések függvénye maradt, hogy a családon belüli társalgás, netán az irodalmi önkifejezés céljára magyar anyanyelvét vagy az új haza egyik hivatalos nyelvét használja-e az adott magyar kanadai. Ez a kérdés már egy sokkal összetettebb jelenség része, egy átgondolt döntés eredménye, a tudatos önmeghatározás eszköze.

Ameddig a prériin elszigetelt, nagyjából homogén településeken éltek a magyarok, addig írásaik is nyilvánvalóan ezeknek a közösségeknek, illetve az otthon maradottaknak szóltak. A társadalom szélesebb rétegeit megcélzó publikálásnak a lehetősége már csak azért sem merült fel, mert az irodalmi élet intézményes keretei is hiányoztak ekkor, így kéziratokban vagy helyi újságokban léteztek a korszak szépirodalmi anyagai. Ezért történhetett meg, hogy a saskatchewanai Whitewoodban élő Szatmári János (1869–1947) *A préri éneke* című, a telepesek mindennapjait bemutató, 1902-re datálható, a kanadai magyar irodalom kezdeteit jelző elbeszélő költeménye évtizedeken át kéziratban hevert, és csak 1989-ben adta ki rövidített

⁴ DREISZIGER, Nandor Fred, *Hungarian Canadians = thecanadianencyclopedia*, 2008. febr. 6., www.thecanadianencyclopedia.ca/en/article/hungarians/ (Utoljára megtekintve: 2017. 08. 17.)

⁵ Pierre Trudeau miniszterelnök már 1971-ben bejelentette, hogy Kanada kormányzati politikája alapvetően a multikulturalizmuson alapszik.

formában Kovács L. Márton, a reginai egyetem tanára.⁶ Az olyan páros rímű, leíró sorok, mint hogy „Minden települő itt akármelyik nap / Százhatvan hold földet államtól ingyen kap” jól példázzák, miért sorolható a *Préri éneke* a korszakot alapvetően jellemző népies hagyományhoz.⁷ Mint a rövid idézet is mutatja, a vers ritmusa meg-megbicsaklik, de még nyelvhelyességi szempontból is kezdetleges, alapvetően tehát leginkább kordokumentumnak tekinthető munka. Mindazonáltal „emberséggel, megértéssel tett tanúvallomás, egy olyan emberé, aki a lelki-erkölcsi teljesség elérésére törekedett, s az idegenség körülményeit – a meg-megújuló honvágy rohamai közepette – a belső építkezés lehetőségének tekintette”.⁸

A kanadai magyar költészet első generációja és olvasói

A kanadai magyar irodalomban számottevő minőségi változást a huszadik század második fele hozott, legfőképpen az '56-os menekülteknek köszönhetően. Továbbra is a költészetben találjuk a figyelemre méltó alkotásokat. Bisztray öt költőt emel ki ebből a korszakból⁹: Faludy Györgyöt (1910–2006), Fáy Ferencet (1921–1981), Tűz Tamást (1916–1992), Kemenes Géfin Lászlót (1937–) és Vitéz Györgyöt (1933–2009).

A felsoroltak közül minden bizonnyal Faludy György neve a legismertebb mind Magyarországon, mind Kanada-szerte. Faludy 1956-os, második emigrációja során, több, mint tíz éves amerikai tartózkodás után, 1967-ben, már jelentős alkotói múlttal a háta mögött érkezett Kanadába. Ő az egyetlen az öt költő közül, aki élete végén, 1989-ben visszatért Magyarországra, mégis egyike annak a tíz kanadai magyar szerzőnek, akit külön szócikk illet meg a 2002-ben Torontóban kiadott *Encyclopedia of Literature in Canada* [A kanadai irodalom enciklopédiája] című kötetben¹⁰, sőt, egykori otthona közelében még egy kis park is viseli a nevét Torontóban. Azért is különösen figyelemreméltó, hogy beválogatták a kanadai lexikonba, mert Faludy egész életében magyarul alkotott, míg a másik kilenc szerző, az egy Zend Róbert kivételével, kizárólag angolul írt.

Magyar költőként Kanadában elfoglalt sajátos helyzetének Faludy nagyon is tudatában volt, amikor a következőt írta *Jegyzetek az esőerdőből* című, a Kanada nyugati partja mentén fekvő Vancouver-szigetén született naplóbejegyzései angol kiadásának előszavában: „Kérdéses, hogy egy idős magyar költő széljegyzetei a huszadik század margójára mekkora érdeklődést váltanak ki a kanadai olvasókból. Aligha túlságosan nagyot”.¹¹ Hasonló rezignáltsággal ír ugyanakkor a magyar változat korabeli magyarországi kiadásának és így egy értő hazai fogadtatásnak az esé-

⁶ MISKA János, *Magyar irodalom Kanadában*, Kráter, 2012, 23.

⁷ BISZTRAY, George, *Hungarian-Canadian Literature*. University of Toronto Press, 1987, 18. Bisztray (George) György (1938–2012) volt a University of Toronto magyar tanszékének vezetője annak 1978-as megalapításától egészen 2004-ig, amikor nyugdíjba vonult és ekkor a tanszék is megszűnt.

⁸ Gergelyt idézi SZAKÁCS István Péter, *Szavak prérijén: a kanadai magyar irodalom egy évszázada*, Polis, 2002, 129.

⁹ 7. sz. jegyzetben i. m. 75.

¹⁰ KENYERES János, „Listening for the Sound of Faraway”: Displacement in Recent Hungarian-Canadian Literature = A tűnődések valósága. *The Reality of Ruminations. Írások Sarbu Aladár 70. születésnapjára/Writings for Aladár Sarbu's 70th Birthday*, szerk. BORBÉLY Judit és CZIGÁNYIK Zsolt, ELTE BTK Angol-Amerikai Intézet, 2010., 340.

¹¹ FALUDY, György és Eric JOHNSON, *Jegyzetek az esőerdőből*, Magyar Világ, 1991, 5.

lyeiről is. Amikor a pár évvel későbbi, magyar nyelvű kiadás előszavában a két kiadás közti különbségeket magyarázva kitér rá, hogy az angol nyelvű változatban miért nem említette, hogy kihagyott belőle több, kifejezetten magyar vonatkozású részt, így fogalmaz: „Nem láttam értelmét, hogy kanadai olvasóimnak számot adjak arról, *mi nincs* az angol könyvben. Még azt sem írhattam, hogy e magyar részek hazai kiadásra várnak, mert, amikor írtam őket, magyar kiadást nem remélhettem, legfeljebb álmodozhattam róla” (kiemelés az eredetiben).¹²

Hogyan vált tehát ismertté Faludy a szélesebb kanadai irodalmi körökben? Mivel a világ-vándor irodalmár nemcsak költő, de műfordító, szerkesztő és tanár is volt, mint ilyen, az évek során több kanadai és amerikai egyetemen tanított. Ismertségét és későbbi elismertségét nagyban köszönhetette annak is,¹³ hogy versei és egyéb írásai már a '60-as évek elejétől megjelentek a világ számos pontján angol fordításban, sokszor szinte az eredetivel majdnem egy időben. Ennek is betudható, hogy mentalitását tekintve Faludy a kanadai magyar diaszpóra azon költői közé tartozik, akiknek „az emigráció nem gyógyíthatatlan sebeket s azok kitárását jelentette, hanem a választás, a fizikai és morális megmaradás lehetőségét, tanulságos és szórakoztató kalandok sorozatát a nagyvilágban”.¹⁴ Szükség is volt erre a kalandvágyra és a kanadai környezet és az abban rejlő lehetőségek felfedezése adta örömmel a megélésére, hogy ellensúlyozza az afölött érzett frusztrációt, hogy szülőhazájában az 1980-as évek végéig írásai nem jelenhettek meg.

Egészen más érzéseket váltott ki az emigráció az öt költő közül legkorábban, 1951-ben Kanadába érkező Fáy Ferencből, aki eleinte kétkezi munkásként, majd városi közalkalmazottként dolgozott Torontóban. Az ő kettős identitását ezért nem csak a nyelvi kettősség okozta. Faludyhoz hasonlóan Fáy is magyarul írta verseit egy angol nyelvű társadalmi közegben, és ő is küzdött a kétnyelvűségből adódó kettős kulturális beágyazottság okozta feszültséggel, ugyanakkor Faludyval ellentétben Fáy irodalmi szerepe és pénzkereső foglalkozása közt is ellentét feszült, hiszen a megélhetését biztosító munkája és költői alkotó tevékenysége egyáltalán nem kapcsolódott egymáshoz.

De ha Fáy költészetét a befogadó közönség oldaláról vizsgáljuk, akkor is egy magányos költő képe bontakozik ki előttünk: magyar nyelvű alkotóként nem talált utat a kanadai domináns kultúra irodalmáraihoz és olvasóihoz, amikor pedig lehetősége volt angol fordításban megjelentetni műveit, sokáig kételkedett, mennyire ültethetők át sorai kellő hűséggel egy idegen nyelvre.¹⁵ Ugyanakkor az 1980-as évekig a magyarországi közönségtől is el volt zárva a politikai rendszer által tiltott nyugati irodalom művelőjeként, így verseinek gyűjteményes hazai kiadására csak 2015-ben került sor a Széphalom Könyvműhely és szülővárosa, Pécel támogatásával. Egyedül a nyugati magyar diaszpórában ismerték fel verseinek lírai mélységét, megrázó erejét, stílárús kifinomultságát. Metaforáinak eleven képeivel fejezi ki például a késői huszadik század emberének a világ eldurvulása miatti kétségbeesését és olthatatlan vágyakozását az elvesztett Éden iránt *Perlekedés a kertért* című versében¹⁶:

¹² Uo. 6.

¹³ Faludy Györgynek díszdoktori címet adományozott a University of Toronto, 1998-ban Pulitzer-emlékdíjat kapott és kétszer is jelölték irodalmi Nobel-díjra.

¹⁴ 7. sz. jegyzetben i. m. 38.

¹⁵ MISKA János, *Megyek fáklját gyűjtani*, Püski, 2016, 155.

¹⁶ FÁY Ferenc, *Perlekedés a kertért* = *Nyugati magyar költők antológiája*, szerk. KEMENES GÉFIN László, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1980, 70.

Szomjas vagyok... és fellángol a por.
Éhes vagyok... s fogaim pudvás odújában
hegyeid szívós maradéka szárad.
Tenyerem melegében kivirágzik
a vérszínű bánat, ahogy feléd emelem
napjaim újszülött szomorúságát:
az idegen Várost.

Ábel meghalt.
Meghalt, mert ez a husángok világa;
az erőseké, a kegyetleneké,
a fényteleneké és szívteleneké...
hol az összedrótozott városok felett
acélszárnyú álmok suhannak.

S nincsenek csillagok!

Habár Tűz Tamás, Vitéz György és Kemenes Géfin László mindhárman 1956-os menekültekként kerültek Kanadába, Tűz inkább a Faludy és Fáy képviselte, idősebb generációhoz tartozik. Nemcsak koránál, de kifejezésmódjánál fogva is inkább a fentebb említett két költővel rokonítható, semmint a kísérletező, avantgárd jegyeket mutató versekkel jelentkező fiatalabb pályatársakkal. Ugyanakkor Pomogáts Béla az idegenben élő magyar költő kettős identitásának szociológiai megfigyeléseken alapuló három kategóriája közül¹⁷, melyből az egyikbe fentebb Fáy Ferencet soroltuk, Tűz Tamás ugyanoda tartozik, mint Vitéz György. Ők ketten nemcsak mint versírók, hanem polgári munkájuk során is kapcsolatban álltak a szellem és a lélek dolgaival: Tűz pap, Vitéz pedig klinikai pszichológus és egyetemi tanár volt, ami könnyebbé tette személyi integritásuk fenntartását, csökkentette az idegen környezet hatásaiból fakadó konfliktusok nyomását.

Ebből a szempontból Faludyhoz leginkább Kemenes Géfin hasonlít, aki több kontinenst is beutazott, de pályáját alapvetően Montrealban élte le, ahol angol irodalomból szerzett diplomát, majd angol és összehasonlító irodalomból doktorált, hogy aztán angol és amerikai irodalomtörténetet tanítson az ugyancsak montreali Concordia Egyetemen. Oktatói munkája mellett volt költő, de mint Faludy, műfordítóként és szerkesztőként is kiemelkedő munkát végzett.¹⁸

Tűz Tamásra visszatérve elmondható, hogy ugyan már emigrálása előtt jelentek meg kötetei Magyarországon, a későbbiekben az ő versei is csak a nyugati magyar diaszpóra műhelyeinek támogatásával kerülhettek nyomtatásba az 1980-as évekig. Mivel ő is kizárólag magyarul írt, olvasói is csak a nyugati magyar diaszpórában voltak ebben az időszakban. De már itt is feltűnt költői nagysága, érzékletes kifejezésmódja és formai érzéke tematikailag is változatos versei révén. Ezekben a művekben kortársai költészetéhez hasonlóan megjelenik a

¹⁷ POMOGÁTS Béla, *Hazatérő irodalom: tanulmányok nyugati magyar írókról*, Littera Nova, 2010, 37–38.

¹⁸ Kemenes Géfin László Ezra Pound cantóit és számos kanadai angol költő versét fordította magyarra, mely utóbbiak a *Gótika a vadonban* (Európa, 1983) című kötetben is megjelentek, de nevéhez fűződik az úttörő munkának számító *Nyugati magyar költők antológiájának* (Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1980) összeállítása is.

kivándorlás fájdalmas emléke, amit csak fokoz az ezzel óhatatlanul együtt járó elszakadás az európai kultúrától és hagyományoktól, ettől az ismert és védelmező, egyúttal inspiráló közegtől, ahonnan a fenyegető óceán, az ismeretlen és a primitív szimbóluma vezet a vele közvetve azonosítható Új Világba.¹⁹ Tűz Tamás az egyedüli a kanadai magyar költők közül, aki két versével bekerült a 2003-ban az Osiris Kiadónál Ferencz Győző válogatásában megjelent *A magyar költészet antológiája* című kötetbe, öröndetesen jelezve ezzel a folyamatot, ahogy a diaszpóra irodalma hazatalál.

Fiatalabb pályatársak: még mindig magyarul

Vitéz Györgynek és Kemenes Géfin Lászlónak nemcsak a költészete, de az élete és a pályafutása is sokban hasonlít. Mindketten a középiskola elvégzése után, fiatalemberként érkeztek Kanadába, ahol Montrealban telepedtek le, majd egyetemi tanulmányokat folytattak, és itt kezdtek verseket írni. Mindketten műfordítók is voltak, de az *Arkánium* című irodalmi folyóiratot is együtt szerkesztették két másik, egyesült államokbeli magyar költőtársukkal, először András Sándorral és Bakucz Józseffel, majd ez utóbbi halála után Baránszky Lászlóval, és együtt adták ki a lapot 1981–89 között az Egyesült Államokban és Kanadában, azt követően pedig Magyarországon 1996-ig.

Az ő versesköteteik is a nyugati diaszpórában láttak először napvilágot, majd a rendszerváltozást követően, az 1990-es évektől hazai kiadók jóvoltából Magyarországon jelentek meg. Bár mindketten kötődtek a magyar irodalmi hagyományokhoz, az emigráció nyújtotta szabadságból fakadó lehetőségekkel is éltek: a magyar irodalom mellett jól ismerték a korabeli világirodalmat, az új irodalomkritikai irányzatokat, és az óhazától való távolság a „tudatos, illúziótlan vizsgálódás”-ra, a „sérthetetlennek tartott hagyományok kritikus-gúnyos szemlélet”-ére és ironiára is módot adott nekik mindenféle cenzúra és öncenzúra nélkül.²⁰ Mindezt nagyfokú tudatosság jellemezte: elveiket az *Arkánium* indításakor megfogalmazott kiáltványukban és az egyes folyóiratszámok programadó bevezetőiben, vezércikkeiben összegezték.²¹

A magyar mítoszrendszer és a huszadik század második felének formabontó, kísérletező, avantgárd tendenciáinak találkozására kiváló példa Kemenes Géfin László versein kívül *Fehérlófia* című, műfajilag nehezen besorolható munkája is. „Ez a könyv birtokregiszter, biológiai állapot- s képzelet-telekkönyv, lélek-leltár, a szavak újjáértelmező tára versben, prózában, értekezésben, drámában”²², ahol „a magyar (irodalmi) hagyomány csak egy eleme a szövegek sokrétűségének. A műben különböző műfajok, kulturális emlékek, nyelvek, szociolektusok, regiszterek kerülnek egymás mellé, hol változatlanul beemeli, hol átírja őket”.²³

¹⁹ Ld. 7. sz. jegyzetben i. m. 29.

²⁰ SZAKÁCS István Péter, *Szavak préríjén: a kanadai magyar irodalom egy évszázada*, Polis, 2002, 202.

²¹ TOMKISS Tamás, *Arkánium non coronat: az Arkánium című észak-amerikai magyar avantgárd irodalmi folyóirat története és szerepe*, Vár Ucca Műhely, 2003. 3. szám, 61–74.

²² ÁGH István, *A Fehérlófia magyar odüsszeiája*, Digitális Irodalmi Akadémia, PIM.

<http://dia.pool.pim.hu/html/muvek/AGH/agh00424/agh00479/agh00479.html> (Utoljára megtekintve: 2017. 08. 17.)

²³ DÁNÉL Mónika és VARGA Tünde, *A nyugati magyar irodalom „köztes tere” = A magyar irodalom történetei: 1920-tól napjainkig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, 3. kötet, Gondolat, 2007.

Vitéz Györggyel kapcsolatban Kürtösi Katalin állapítja meg igen lényegre látóan, hogy nála „az avantgárd örökség folytatása, továbbvitele, újraértelmezése más nyelvi környezetben és az emigráns/etnikus lét- és alkotói forma nem zárja ki egymást, sőt mindkét eredőt új színnel gazdagítja”.²⁴ Jó példák erre a *Bartók New Yorkban* vagy az *Amerika (Boston-Montreal távolsági busz)* című versei, de az *Erről újólag kellene...* című költeményéből következő sorok²⁵ is érzékletesen mutatják az emigráns helyzetből fakadó nyelvi sokszínűség adta lehetőségeket bilingvis (vagy épp trilingvis) játékoságuk által:

Si est vita ... fölképel az imago
Jézus a vízen járna,
de belegabalyodik a vízisielők kötelébe ...--Van még öt kenyér,
de a halat a vámnál elkobozták ...

Zsebünkben rejlik a szó mint a tökmag, elnyomorított zsebkendő,
kóc, tört köröm, ceruza, bugyelláris (aurora borealis)
Si est vita ... most étkezőkocsit csatoltak a szerelvényhez;
itt még nem szedték föl a sínt, nosztalgia földjén
a Tűzföldön, mely talpunk alatt ég, parázs, ember(s), harmadfokú ...

Szintén Kürtösi hívja fel a figyelmet egy általános tendenciára is az emigráns írók-költők nyelvhasználatával kapcsolatban: azok, akik anyanyelvükön tanultak a középiskolában, többnyire ezen a nyelven alkotnak, míg azok, akik idegen nyelven folytatták középiskolai tanulmányaikat, általában ezen a később elsajátított nyelven írják műveiket.²⁶ Kürtösi az előbbire Vitéz Györgyöt hozza példának, míg a másodikra a szintén Montrealban élő, de ott verseit angolul író Endre Farkast, akinek első regénye a tavalyi évben az 1956-os forradalom 60. évfordulójára jelent meg, életrajzi ihletésű, *Never, Again (Soha, újból)*, melynek magyar fordítása éppen most készül. A regény részleteit a *Tiszatáj* 2016. novemberi száma közölte.

Kürtösi Katalin fenti megállapítása érvényes Simándi Ágnesre is, aki a kanadai magyar költők fiatalabb generációját képviseli. Az 1980-as évek közepén politikai és egzisztenciális okokból Torontóba települt költőnő Kanadában is magyarul folytatta verseinek írását, melyek kötetben először nyugaton, majd a kétezres évektől itthon jelentek meg. Magyar anyanyelvének és az irodalom erkölcsi tartalmának a fontosságáról így nyilatkozott: „Hálás vagyok a sorsomnak, hogy magyarnak születtem és az idegen nyelvi környezetben is anyanyelvemen írhatok, vagyis a legszentebb nyelvet, a magyart használhatom. Témáim többnyire a lét fontos és alapvető kérdései körül forognak, én spirituális költészetnek hívom. A költészet legnagyobb erényének az igaz szót és a pontosságot tartom, amit bárhol, – ha nincs más, akkor legalább magamnak – kimondhatok, leírhatok tisztességgel. Minden egyéb csak formai eleme úgy az életnek, mint a versnek, a szóhasználatától kezdve a központosásig.”²⁷

²⁴ KÜRTÖSI Katalin, „Világok találkoznak”: a 'másik' irodalmi ábrázolása Kanadában, JATEPress, 2010, 185.

²⁵ VITÉZ György, *Erről újólag kellene ... = VÉGjáték: válogatott és új versek*, Kortárs, 2004, 53.

²⁶ KÜRTÖSI Katalin, *Revisiting 1956 – Canada the „Blessed Harbour” = Imaginative Spaces: Canada in the European Mind, Europe in the Canadian Mind / Espaces de l'Imaginaire: le Canada vu par l'Europe, l'Europe vue par le Canada*, szerk. MOLNÁR Judit, Masaryk University, 2009, 155.

²⁷ Ld. *litera*, www.litera.hu/szemely/Simandi-Agnes (Utoljára megtekintve: 2017. 08. 19.)

Elismertségét elsősorban kanadai díjak jelzik, illetve hogy az 1968-ban, Miska János kezdeményezésére létrejött Kanadai Magyar Írók Körének, később Szövetségének 2015-ben bekövetkezett haláláig két évig elnöke volt. Hazai fogadtatása azonban mindmáig igen hiányos, ami alátámasztja Hites Sándor szomorú meglátásait: „Méltánytalan, ha nem ismerjük el a Nyugaton élő magyar írók teljesítményét, de nehezen lehet jóvátenni a hatástörténet hiányát: »Senki sem pótolhatja, amit ősei és országa a megelőző nemzedékek során elmulasztottak« (Szegedy-Maszák Mihály). Ha »potenciális hatástörténettel« jellemezzük őket, azzal magának a hatástörténeti logikának a korlátait is jelezzük. Nem pusztán azért, mert kérdés, hogy mennyiben van értelme hatástörténetről beszélni az 1947 és 1990 közötti időszak művileg irányított keretei között. Az viszont, hogy a direkt politikai befolyásolás elmúltával sem vált a száműzetésben született magyar irodalom jelenléte magától értetődővé az anyaországban, általában a kánonalakítás átfogóbb technológiáira is rávilágít, amelyeknek a cenzúra csupán egyetlen altípusa”.²⁸

Két kultúra között vagy két kultúrában?

A már említett, szintén 1956-os menekültként Kanadába érkezett Zend Róbert ugyancsak magyar nyelven kezdett el verseket írni, érthető módon, mivel ez még emigrálása előtt, Magyarországon történt, és ezt folytatta Torontóban, de a hontalanság és az elszigeteltség érzését csak fokozta, hogy anyanyelvén sem Kanadában, sem Magyarországon nem publikálhatott. Kanadában ekkor, az 1960-as évek elején még nem voltak irodalmi folyóiratai vagy műhelyei a magyar diaszpórának, Magyarországon pedig kanadai költőnek minősítették Zendet, és mint ilyennek, abszurdnak tekintették a kérését, hogy verseit magyar nyelven magyarországi kiadó adja ki.²⁹ Mindez különös súllyal jelzi az emigráns költő kulturális hovatartozásának problémáját, ami Zend esetében eleinte kettős sehova-nem-tartozásban nyilvánult meg: az óhaza és az újvilág közti senki földjén találta magát. Ez jelenik meg *Ág* című versében is:

Már nem tudom, hol vagyok otthon,
mindenütt honvágy gyötör:
itthon az után, ami voltam otthon,
otthon az után, ami vagyok itthon,
de otthon az után is, ami voltam otthon
és itthon az után is, hogy ez legyen az otthonom.

Idegenben honvágyam van a honvágyam után --
ha otthonosan érzem magam, az idegenség után --
és minél jobban értem az egészet,
annál jobban nem értek semmit az egészből.³⁰

²⁸ HITES Sándor, *Az 1956-os emigráció prózairodalmáról = A magyar irodalom története: 1920-tól napjainkig*, szerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály és VERES András, 3. kötet, Gondolat, 2007.

²⁹ MARTIN, Camille. *Robert Zend – Part 4. Canada: Freedom, Everybody's Homeland*, = *rogueembryo*, 2014. febr. 6., rogueembryo.com/2014/02/06/robert-zend-part-4-canada-freedom-everybodys-homeland-2/ (Utoljára megtekintve: 2017. 08. 19.)

³⁰ ZEND, Róbert. „Ág.” *Bibliai időkben éltünk: válogatott írások*, Seleris Project Bt, 2017, 182.

Az emigráns költő kanadai beilleszkedésének nehézségei azonban nem csak a nyelvhasználatból fakadtak. Az 1967-ben százéves fennállását ünneplő Kanadának nem volt egységes nemzettudata, kulturális identitását a centenárium jegyében különösen nagy lendülettel ke-reste.³¹ Az, aki tehát bevándorlóként integrálódni szeretett volna új otthona kultúrájába, nem talált egy világosan definiált sémát, amihez alkalmazkodhatott volna. Ez még nem a sokszí-nűségében egységes, multikulturalitását hangsúlyozó Kanada volt. Az emigráns író azonban mindig kisebbségi helyzetben van: egyrészt az emigráció miatt távol találja magát szülőföldje irodalmától, másrészt ott is marginalizált helyzetben van, ahol él és alkot, az idegen ország többségi társadalmában.³² Kettős kötődésű ugyan, de mindkét térben csak részben van jelen.

Zendtől azonban nem volt idegen a nyelvek tanulása, hiszen a középiskolában olaszul, németül és latinul tanult, az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarán a magyar mel-lett olasz és orosz irodalmat is hallgatott, de tanult finnül is, majd olasz irodalomból szerzett végül Torontóban egyetemi diplomát. Miután ráébredt, hogy publikálni csak Kanadában fog tudni, olyan szinten sajátította el az angolt, hogy ezen a nyelven is tudott verseket írni. Mind-azonáltal az alkotói folyamat később sem volt feszültségmentes, hiszen ezt írja:

Nem tudok írni magyarul,
mert angolul gondolkodom

Nem tudok írni angolul,
mert magyarul gondolkodom

Nem tudok írni,
mert gondolkodom³³

Zend Róbert költeményeiben azonban nem ritka, hogy több, létező vagy éppen kitalált nyelv keveredik játékosan, gondoljunk csak a *Kétnyelvű Magritte* vagy a *Vargyalgás* című ver-seire. Ezek jól adják vissza az angol nyelvi közegben, számos etnikai csoport környezetében élő magyar költő élettérzését, aki önazonosságának meghatározásával viaskodva hol egybeol-vadt („fused”), hol meghasonlott („split”) személyiségről beszél.³⁴

Az író, újságíró, magyarságtudós, irodalomszervező Miska János számára a kettős identi-tás tudatos küldetésvállalást jelentett, ahogy azt egyik kötetének a címe is mutatja: *Két haza szolgálatában*. Párszavas angoltudással érkezett '56-os menekültként egyetemi tanulmányai közepette Kanadába. Bár szépirodalmat csak magyarul ír, egyéb munkáit – irodalomkritikai tanulmányait, újságcikkeit, önéletrajzi írásait – mindkét nyelven publikálja. Míg Kanadában élt, művei ott jelentek meg, hazatelepülése óta pedig Magyarországon. Nevéhez fűződik a ka-nadai magyar diaszpóra irodalmi antológiáinak többszöri szerkesztése is, melyekből tizen-egyet az a Kanadai Magyar Írók Szövetsége adott ki, amelynek alapító és örökös tiszteletbeli elnöke. Ezek az antológiák azoknak a szerzőknek is lehetőséget adtak a publikálásra, akik sa-ját kötettel nem tudtak megjelenni. E kiadványoknak abban is fontos szerepük volt, hogy ösz-

³¹ SZAMOSI Gertrúd, *Kettős kötésben: gondolatok a kanadai magyar diaszpóra irodalmáról*, Opus, 2013., 5. évf., 5. szám, 15.

³² TÖTÖSY DE ZEPETNEK, Steven, *Comparative Literature: Theory, Method, Application*. Rodopi, 1998, 149.

³³ ZEND, Róbert. „[Nem tudok írni ...].” *Bibliai időkben éltünk: válogatott írások*, Seleris Project Bt, 2017, 130.

³⁴ Ld. 29. sz. jegyzetben i. m.

szefogják a hatalmas Kanada, a világ második legnagyobb országa számos szegletében élő magyar írókat, költőket, és rendszerezve, kontextusba helyezve mutassák be műveiket.

Ezek a gyűjteményes kötetek az *Üzen az ág* című antológia kivételével mind Kanadában jelentek meg, és ötöt közülük Miska János szerkesztett. Többségük magyar nyelvű, de van egy kétnyelvű is köztük, míg az 1974-es *The Sound of Time* és az utolsó, a 2002-es *Blessed Harbours* eredetileg is angolul íródott, vagy angolra fordított szövegeket tartalmaz.³⁵ Ennek az antológiának a megjelenése óta hasonló munka nem látott napvilágot sem Kanadában, sem Magyarországon. Az egyes alkotók, ha magyarul kívánnak publikálni, akkor azt magyar folyóiratokban, magyar kiadóknál teszik. Ez részben szükségszerű is, mert a nyugati magyar diaszpóra olyan fontos irodalmi folyóiratai, mint az Új Látóhatár, az Irodalmi Újság, a Szivárvány vagy a Katolikus Szemle a rendszerváltozást követően megszűntek, a Magyar Műhely pedig hazaköltözött.

Ezért is írhatta azt 2010-ben Pomogáts Béla, hogy a pártállami rendszer bukása után „nincs értelme »emigráns irodalomról« beszélni, legfeljebb múlt időben. ... A nyugati magyar irodalom azóta, mint irodalom-szociológiai vagy irodalom-földrajzi korpusz, megszűnt, a mögöttünk lévő másfél évtizedből legalábbis én nem ismerek olyan jelentékeny szépirodalmi művet, amely magyar nyelven a nyugati világban született volna, és nem Magyarországon, hanem ott került volna az olvasók elé”.³⁶ Sárközi Máttyás is hasonló gondolatoknak adott hangot egy 2017-es írásában: „1989. október 23-án – a forradalom harmincharmadik évfordulóján – a Parlament erkélyéről kikiáltották a Magyar Köztársaságot. Az emigráns magyar értelmiség, lapjaival, köreivel, lobbizásaival, a nyugati kultúra és demokrácia szellemének életben tartásával, egy jobb jövőre való tartalékolásával, megharcolta a maga harcát. Folyóiratai megszűnhettek. Immár nincsenek magyar emigránsok, csak régen kint élő ingázók (mint a Svédországban élt költő, Thinsz Géza nevezte: »szófuvarosok«), avagy jobb életkörülményeket kereső új nyugati bevándorlók. S megszűntek a Nyugatról sugárzott magyar nyelvű rádióadások is, hiszen a híráramlásnak nincs korlátja. A kultúra ápolásának, a jövőt jótékonyan meghatározó eszmék sikerre vitelének a színhelye, új lehetőségeivel, maga az ország lett.”³⁷ Ezért is nagy a hazai irodalomkritikusok felelőssége, hogy feldolgozzák és az olvasókkal megismertessék ezt a ma már szabadon elérhető, gazdag szépirodalmi termést.

Az asszimiláció fokozatai

És ezzel elérkeztünk a kanadai magyar szerzők nyelvhasználat tekintetében harmadik csoportjához, azokhoz, akik kizárólag angolul írnak és ebből fakadóan műveik angol nyelvterületen, elsősorban Kanadában jelennek meg. A kanadai kultúrpolitikának köszönhetően ezeket az alkotásokat a kanadai irodalom szerves részének tekintik több más kisebbségi, etnikus irodalmi művel együtt. Ezért is került be az olyan kiemelkedő kanadai magyar szerzők mint a már említett Faludy György és Zend Róbert mellett Tamas Dobozy (1969-), John Hirsch (1930-1989), George Jonas (1935-2016), John Marlyn (1912-2005), Bela Szabados (1942-), George H. Szanto (1940-), Eva Tihanyi (1956-) és Stephen Vizinczey (1933-) önálló szócikkkel az *Encyclopedia of Literature in Canada* [A kanadai irodalom enciklopédiája] című kötetbe. És nemcsak Faludy nevét viseli közterület Torontóban, hanem 2016 májusa óta van már Robert

³⁵ 6. sz. jegyzetben i. m. 159–163.

³⁶ 17. sz. jegyzetben i. m. 99–100.

³⁷ SÁRKÖZI, Máttyás. „Ezer író Nyugatra tart” –1956, Magyar Szemle, XXVI. évf., 5–6. szám, 2017. 06. 24.

Zend köz is az észak-amerikai nagyváros azon negyedében, ahol a költő élt, hogy emlékének így is tisztelegjen a város lakossága.

Ahhoz azonban, hogy a hazai olvasók is megismerjék ezeknek a magyar kötődésű kanadai szerzőknek angol nyelven írt alkotásait, hogy a műveknek esélye legyen rá, hogy bekerüljenek a hazai irodalmi köztudatba, és ne egy „fantomjelenségről”³⁸ kelljen e cikk írójának beszélnie, elengedhetetlen lenne e szövegek magyar fordításban történő közzétevése. A fent említett szerzők közül csupán George Jonas és Stephen Vizinczey egy-egy regénye³⁹ olvasható magyarul⁴⁰, illetve a legfiatalabb generációhoz tartozó, már Kanadában született Tamas Dobozy két elbeszélése jelent meg magyar fordításban folyóiratokban.⁴¹ Nem véletlen, hogy Dobozy írásai 2013-ban kerültek a magyar olvasók elé: mindkettő abból a *Siege 13* [Ostrom 13] című kötetből származik, mely 2012-ben megkapta a nagy presztízsű kanadai irodalmi díjat, a Rogers Writers' Trust Fiction Prize-t amellet, hogy bekerült azon öt könyv közé, melyet Kanada egy másik rangos, ha nem a legrangosabb, irodalmi díjára, a Governor General's Awardra jelöltek angol nyelvű szépirodalom, azon belül próza kategóriában ugyanabban az évben.

Bár Dobozynek nem ez az első kötete, mégis ezzel vált igazán ismertté: számos kanadai és amerikai lapban jelent meg kritika az elbeszéléskötetéről és több interjú is készítették vele. Itthon az egyetemi angol tanszékek Kanada-kutatói, Kenyeres János, Kürtösi Katalin, Szamosi Gertrúd valamint e cikk írója ismertették munkáját magyar, illetve angol nyelven, de a kanadai magyar diaszpóra elsiklott díjnyertes könyve felett. A könyvismertetések és tanulmányok kitérnek ugyan a magyar történelmi háttérre, Budapest ostromára a II. világháború végén, az időről időre felbukkanó magyar szavakra, a magyar szereplőkre, akiket hol Budapesten, hol az észak-amerikai kontinensen látunk immár az emigrációban, mind megállapítják, hogy ezek a történetek bár önéletrajzi ihletésűek, a valóság és a fantázia sajátos elegyét alkotva tárgyálnak olyan kérdéseket, mint az emberi természet megismerhetőségének korlátai, az emlékezet bizonytalanságát és szövevényes volta vagy a trauma generációkon átívelő hatása a személyiségre.

Dobozy jó példa tehát arra a fajta hibridítésre, ami a mai transzkulturális közösségek alkotóit jellemzi, és ami munkáit a kanadai irodalomban teljesen befogadhatóvá teszi. A kanadai magyar közösség mai folyóirataiban azonban sem az angol, sem a magyar nyelvű kanadai magyar szerzők tollából származó irodalmi alkotások, illetve azok kritikai fogadtatása nem nagyon kap helyet, mivel ezek a lapok többnyire inkább társadalmi kérdésekre koncentrálnak. Hasonló tematikus irányultság jellemzi a kanadai magyarság fő tudományos intézményét, a Kanadai Magyarságtudományi Társaságot, melynek éves konferenciáin fel-felbukkannak ugyan irodalmi témájú előadások, de ezek a legkritikább esetben választják tárgyuknak a diaszpóra irodalmi alkotásait. A hazai irodalmi életben is köztes helyet foglalnak el az angolul publikáló kanadai magyarok, pedig a bevándorlási és asszimilációs tendenciákat figyelembe véve az ottani magyarságnak ez a csoportja az, amelyiktől a jövőben is fontos alkotások születését várhatjuk.

³⁸ Ld. 17. sz. jegyzetben i. m. 7.

³⁹ JONAS, George, *Megtörtés*, Ford. SZÁNTÓ Péter, Budapest, 1990. Ez a regény szolgált Steven Spielberg 2005-ös München című filmje alapjául. VIZINCZEY, Stephen, *Érett asszonyok dicsérete*, Ford. HALÁSZ Zoltán, Magyar Világ, 1990.

⁴⁰ SZAMOSI, Gertrúd, *Translating Canada into Hungarian = Canada in Eight Tongues / Le Canada en huit langues*, szerk. KÜRTÖSI Katalin és DON SPARLING, Masaryk University, 2012., 76.

⁴¹ *Árvák és idegenek kora*, Ford. KÜRTÖSI Katalin, Tiszatáj, 2013/7, 58–68. A *Budapesti Állatkert állatai 1945–49*. Ford. ZSIZSMANN Éva, Opus, 2013/5, 26–34.